

MÜTTAKİ-LİLLÂH

ler'in yardımına başvurdu. Tüzün hemen harekete geçip Hamdânîler'in başşehri Musul'u ele geçirince Hamdânîler Nusaybin'e kadar geri çekilmek zorunda kaldılar (332/944). Musul'un zaptından sonra Tüzün, Nâsırüddeve'ye başvurarak halifenin kendisine teslim edilmesini istedi. Endişeye kapılan halife Nâsırüddeve'nin yanından ayrılıp Rakka'ya gitti. Burada İhşidîler ve Sâmânîler'den yardım istedi.

Rakka'da Hamdânîler'in kendisine zorluk çıkarması ve ülkeden ayrılmasını ima eden davranışlarda bulunması Müttakî'yi Tüzün ile iyi ilişkiler kurmaya zorladı ve bu maksatla Tüzün'e bir elçi gönderdi. Tüzün, halifeye isyan etmiş bir kişi gibi görünmekten kurtulmak ve Büveyhîler gibi mevcut durumdan yararlanmak isteyen rakiplerine fırsat vermemek için teklifi hemen kabul etti (Zilhicce 332 / Ağustos 944). Tüzün ile müzakerelerin devam ettiği bir sırada Rakka'ya gelen İhşidî Emiri Muhammed b. Tuğc, halifeye Suriye veya Mısır'a gelmesi halinde kendisine her konuda destek olacağını söyledi. Müttakî Tüzün ile anlaşmaya vardığı için İhşidî emirinin teklifini kabul etmedi ve bir süre sonra Bağdat'a dönmek üzere yola çıktı. Bağdat yakınlarında Tüzün tarafından karşılandı. Ancak Tüzün anlaşma şartlarına uymayıp bir hile ile onu kendi karargâhına götürdü ve orada bulunan Müktefî-Billâh'ın oğlu Ebü'l-Kâsım'a (Müstekfî-Billâh) biat etmesini söyledi. Müttakî bu teklifi reddince gözlerine mil çektirdi ve onu hilâfetten hal'edip Müstekfî-Billâh'ı halife ilân etti (3 Safer 333 / 25 Eylül 944). Hilâfetten uzaklaştırıldıktan sonra yirmi beş yıl tutuklu olarak yaşayan Müttakî-Lillâh Şâban 357'de (Temmuz 968) vefat etti ve Bağdat'ın batısındaki Harîmü'ttâhîr'de defnedildi.

Müttakî-Lillâh döneminde iç karışıklıklardan yararlanıp Urfa'ya kadar gelen Bizanslılar burada bir kilisede bulunan, Hz. İsa'ya ait bir eşyanın kendilerine verilmesi için halifeye başvurular. Müttakî, fukahânın görüşünü aldıktan sonra müslüman eserlerin serbest bırakılması karşılığında bu talebin yerine getirilmesine karar verdi (332/943-44). Emîrül-ümerânın devlet hayatındaki yeri Müttakî-Lillâh zamanında yaşanan gelişmelerle iyice belirginleşti. Halifenin nisbî güçsüzlüğü, ayrıca vezirliğin giderek sembolik bir makam haline gelmesi, emîrül-ümerânın kâtibinin resmen değilse de fiilen vezirin yerini alması sonucunu doğurdu.

Aşırı Şiîler (Râfîzîler) karşısında geleneksel Abbâsî politikasını sürdüren Müttakî-

Lillâh döneminde mutedil Şiîler için bazı olumlu gelişmelerin meydana geldiği görülmektedir. Meselâ Şiîler'in Halife Muktedir-Billâh zamanında yıkılan Bağdat'ın Kerh semtindeki Berâsâ Camii, Râzî-Billâh devrinde Emîrülümerââ Beckem tarafından yeniden inşa ettirilmeye başlanmıştır ve Müttakî-Lillâh döneminde tamamlanarak hizmete açılmıştır (İbnü'l-Cevzî, VI, 317). Şiîler'e karşı düşmanlıklarıyla tanınan bir kısım aşırı Hanbelîler'in hareketleri sınırlandırılmış ve Berâsâ Camii'ni yeniden yıkmaya ve Şiî mahallelerine saldırı girişimlerine engel olunmuştur (Ebû Bekir es-Sûlî, s. 198). Diğer taraftan Büveyhîler zamanında ayrı bir kurum halinde gelişecek olan Alevî nakibliğinin Abbâsî nakibliğinden ayrılması yolunda ilk adımlar Müttakî-Lillâh zamanında atılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Bekir es-Sûlî, *Ah̄bârü'r-Râzî-Billâh ve'l-Müttakî-Lillâh* (nşr. J. H. Dunne), Beyrut 1403/1983, s. 186-285; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-z'zeheb* (Abdülhamîd), IV, 339-354; İbn Miskevî, *Tecâribü'l-ümem*, II, 2-3, 9-30, 37-45, 47-51, 55, 67-76; *el-Uyûn ve'l-hadâ'ik fi ah̄bârî'l-hakâ'ik* (nşr. Ömer es-Saîdî), Dimaşk 1972, IV, 351-388, 399-411; Muhammed b. Abdümelik el-Hemedânî, *Tekmilâtü Târîhi't-Taberî* (Taberî, *Târîh* [Ebû'l-Fazl], XI içinde), s. 324-349; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi târîhi'l-hulefâ'* (nşr. Kâsım es-Sâmerrât), Leiden 1973, s. 168-174; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VI, 316-319, 325-326, 330-331, 338-339, 382-383; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 368-369, 371-385, 396-401, 404-409, 411-412, 418-419; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 254-255; G. le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s. 156, 195; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbâsîde de 749 à 936*, Damas 1959-60, II, 493-494; İbrâhîm Selmân el-Kürevî, *el-Büveyhyyyûn ve'l-hilâfetü'l-Abbâsiyye*, Küveyt 1402/1982, s. 151-167; W. Muir, *The Caliphate its Rise, Decline and Fall*, London 1984, s. 567, 569, 571; Hasan İbrâhîm, *İslâm Tarihi*, II, 377-385; Fehmî Abdülcelîl Mahmûd, "el-Üsretü'l-Hamdâniyye ve devrühâ fi müsânedeti'l-hilâfeti'l-Abbâsiyye", *Nedvetü't-târîhi'l-İslâmî* (Câmiatü'l-Kâhire Külliyyetü'l-ülüm), Kahire 1410/1990, VIII, 169-192; Ahmet Güner, *Büveyhîler'in Şit-Sünnî Siyaseti*, İzmir 1999, s. 130; K. V. Zetterstéen, "Müttakî", *İA*, VIII, 865; a.m.f. - [C. E. Bosworth], "al-Muttakî Li'llâh", *EJ*² (İng.), VII, 800.

AHMET GÜNER

MÜTTEFEKUN ALEYH

(متفق عليه)

Bir hadisin hem Buhârî hem Müslim'in *el-Câmi'u's-şâhih*'lerinde yer aldığı ifade eden terim.

Sözlükte "üzerinde ittifak edilen şey" anlamına gelen **müttefekun aleyh** tabiri, genellikle bir hadisin Buhârî ve Müslim'in *Câmi'u's-şâhih*'lerinde ittifakla rivayet

edildiğini belirtir. Hadisler ilk iki asırda umumiyetle sahih-zayıf ayırımı yapılmadan tasnif edilmiş, sadece sahih hadisleri toplayan eserler ise III. (IX.) yüzyılda Buhârî ve Müslim tarafından kaleme alınmıştır. Daha sonra İbn Huzeyme ve İbn Hibbân da aynı maksatla birer eser yazmıştır. Rivayet dönemi olarak kabul edilen ilk dört asırda hadisler isnadlarıyla birlikte rivayet edilmekteydi. Hadislerin sağlamlık derecesi önce isnadlarına bakılarak, gerektiğinde de metin tenkidi yapılarak belirlenmekteydi. Hadislerin tamamının kayda geçirildiği rivayet döneminden sonra sağlamlık derecelerinin tesbitinde daha önce tasnif edilen eserler esas alınmaya başlanmıştır. Bu ölçüyü ilk defa kullanan Hâkim en-Nisâbü'rî, sahih hadislerin en üst mertebesine "müttefekun aleyh" dediği Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivayet ettiği hadisleri yerleştirmiştir. Sahih hadisleri on kısma ayırın bu âlim, beşinin müttefekun aleyh, beşinin ise muhtelefün fih olduğunu söyleyip bu tabiri geniş kapsamlı olarak kullanmıştır. Ona göre, seviyeleri farklı olsa da tâbiînin sahâbeden güvenilir râviler vasıtasıyla tek başına naklettiği hadisler, ayrıca tâbiînden güvenilir bir grubun sahâbeden rivayet ettiği, onlardan da sadece birer râvinin naklettiği hadisler, güvenilir râvilerin naklettiği ferd hadisler ve bazı hadis imamlarının babaları, dedeleri vasıtasıyla nakledip sadece kendilerinden tevâtür seviyesine ulaşan rivayetler de müttefekun aleyh grubuna girmektedir.

Hadislerin sıhhatinin tesbiti ve sahih hadislerin sınıflandırılmasında kitapların esas alınması anlayışı İbnü's-Salâh ile yerleşmiş ve hadisin önceki eserlerde ittifakla rivayet edildiğini belirtmek üzere "ittefeka aleyhi's-şeyhân", "müttefekun aleyh", "ittefeka aleyhi ashâbü's-süneni'l-erbaa" veya "ittefeka aleyhi's-sitte" gibi tabirlere yer vermiştir. "Müttefekun alâ sıhhatih" tabiri ise hadisin ittifak edilen sıhhat şartlarını taşıdığını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bir hadisin her iki eserde aynı sahâbiden nakledilmesi halinde lafızları farklı olsa bile aynı anlamı taşıması durumunda yine müttefekun aleyh sayılmaktadır. Cevzakî, farklı sahâbîlerden nakledilen hadisleri de anlamı aynı olmak şartıyla müttefekun aleyh kabul etmektedir. Müttefekun aleyh hadisler sahih hadislerin en üst mertebesinde yer almaktadır. Müttefekun aleyh hadislerin sayısının 1292 veya 2006 olduğu söylenmektedir. Cevzakî'nin bu rakamı 2326 olarak göstermesi, onun hadisin farklı sahâbîlerden nakledilmesini ittifaka engel görmemesinden kaynaklan-

maktadır. Burada ayrıca Buhârî ile Müslim'in *el-Câmi'u's-şâhih*'lerindeki hadisleri bir araya toplayan kitap türü de hatırlanmalıdır (bk. *el-CEM' BEYNE's-SAHİ-HAYN*).

İbn Bâtîş diye tanınan Ebû'l-Mecd İsmâil b. Hibetullah el-Mevsilî'nin *el-Beyân 'ame'ttefeka 'aleyhi's-Şeyhân*' (Âtîf Efen-di Ktp., nr. 599), Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Makdisî el-Harîrî'nin *Müfidü's-sâmi' ve'l-kârî mimme'ttefeka 'aleyhi Müslim ve'l-Buḥârî'si* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 575), Muhammed Habîbullah eş-Şinkitî'nin *Zâdü'l-müslim fime'ttefeka 'aleyhi'l-Buḥârî ve Müslim*'i (I-V, Dımaşk 1401/1981), Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin *el-Lü'lü'ü ve'l-mercân fime'ttefeka 'aleyhi's-şeyhân*'i (I-III, Riyad-Beyrut 1400/1980) müttefe-kun aleyh hadisleri toplayan eserlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâkim en-Nisâbüri, *el-Medḥal ilâ Kitâbi'l-İklil* (nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed), İskenderiye 1983, s. 33-41; Hâzîmi, *Şüratü'l-e'immeti'l-ḥamse* (nşr. Abdülfettâh Ebü Gudde, *Şelâşü resâ'il fi 'ilmi muştalâhi'l-ḥadis* içinde), Halep 1417/1997, s. 115-121, 183-184; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-ḥadis*, s. 28; İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh* (nşr. Rebî b. Hâdî Umeyr), Riyad 1408/1988, I, 298; Emîr es-San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Medine, ts. (el-Mektebetü's-selefiyye), I, 86-91; Sezgin, *GAS*, I, 132, 143; Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâk Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 121-122; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 296-297.

AHMET YÜCEL

MÜTTEFİK ve MÜFTERİK

(المتفق والمفترق)

Aynı adı taşıyan
râvileri ifade eden terim
ve bu konuda yazılan eserlerin
ortak adı.

Esmâ'ür-ricâl (ricâlü'l-ḥadis) ilminin bir kolu olan müttetik ve müfterik râvilerin şahıslarının farklı (müfterik), adları, baba adları, bazan dede adları yahut künyeleri ve ya nisbelerinin hem yazılışı hem okunuşunun aynı (müttetik) olmasıdır. Bu râvilerin aynı çağda ve aynı şehirde yaşaması, aynı hocadan rivayet etmesi, kendilerinden de aynı kişilerle rivayette bulunması halinde birbirleriyle karıştırılması mümkündür. Ayrıca bu iki râviden biri sika, diğeri zayıf ise ortaya ciddi problemler çıkmaktadır.

Müttetik ve müfterik isimlerle ilgili yedi ihtimal söz konusudur. 1. Râvilerin kendi adları ile baba adları aynı olabilir. Meselâ

Hafîl b. Ahmed adında altı râvi vardır. Yi-ne Yahyâ b. Saîd adıyla bilinen iki ünlü râviden biri Yahyâ b. Saîd el-Kattân, diğeri Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'dir. İsmâil b. Mûsâ adında iki râvi vardır, ikisi de hem Hasan-ı Basrî'nin talebesi hem Basralıdır; ancak biri sika, diğeri zayıftır. Bu durumlarda ayırıcı unsurlarını belirtmeden sadece Hafîl b. Ahmed veya İsmâil b. Mûsâ demek yeterli değildir. Onlardan hangisinin kastedildiği bilinmezse adlarının geçtiği rivayetin terkedilmesi gerekir. 2. Râvilerin hem kendi adları hem baba ve dede adları aynı olabilir. Aynı asırda Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân adlı dört kişi yaşamış olup bunların her biri ismi Abdullah olan farklı kişilerden hadis rivayet etmiştir. Diğer bir örnek de Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed adını taşıyan üç kişidir. Biri Nişâbur-lu, diğerleri Bağdatlı olan bu râvilerin üçü de 360 (971) yılında vefat etmiştir. Bedreddin İbn Cemâa, buna nisbelerinin de aynı olması ihtimalini ekleyerek Muhammed b. Ya'kûb b. Yûsuf en-Nisâbüri örneğini verir. Bu isimle bilinen iki kişiden biri Ebû'l-Abbâs el-Esam, diğeri İbnü'l-Ahrem'dir. Nişâbur-lu bu iki muhaddis aynı dönemde yaşamış, aynı kişilerden rivayet etmiş, her ikisinden de aynı kişiler rivayette bulunmuştur. 3. Râvilerin sadece künyeleriyle nisbeleri aynı olabilir. Her ikisi de Basralı olan Ebû İmrân el-Cevnî'ler bunun örneğini teşkil eder. 4. Râvilerin adlarıyla babalarının künyeleri aynı olabilir. Nitekim tâbiinden Sâlih b. Ebû Sâlih adını taşıyan dört râvi bilinmektedir. 5. Kendi adlarıyla baba adları ve nisbeleri aynı olabilir. Bunun örneğini oluşturan ve birbirinin çağdaşı olan Muhammed b. Abdullah el-Basrî adlı iki râviden biri sika, diğeri zayıftır. 6. Râvilerin yalnız isimleri veya yalnız künyeleri aynı olabilir. Her dönemde bunun pek çok örneği bulunduğu için sadece isim ve künye ile yetinilmemeli, aynı zamanda bunların baba adı ve nisbeleri de zikredilmelidir. Bununla beraber bazı şehirlerde sadece adıyla meşhur olan râviler de vardır. Meselâ Abdullah denince Medine'de İbn Ömer, Mekte'de İbnü'z-Zübeyr, Küfe'de İbn Mes'ûd, Basra'da İbn Abbas, Mısır'da İbn Amr b. Âs, Horasan'da İbnü'l-Mübârek anlaşılır. 7. Nisbeleri aynı olmakla beraber râviler farklı yerlere mensup olabilir. Meselâ Âmülî nisbesiyle Âmül şehrine mensup olanlar kastedilmekle beraber biri Taberistan'da, diğeri Türkmenistan'da olmak üzere iki Âmül vardır. Hanefî nisbesi de hem Hanefî mezhebine hem Benî Hanîfe kabilesine mensup olanlar için kullanılır. Müttetik ve

müfterik konusu tamamen müstakil bir alan olmayıp mü'telif ve muhtelif, müteşâbih (müştebih), hatta ensâb konularıyla iç içedir. Bunların hepsine başvurulması halinde mesele daha kolay çözülebilir.

Müttetik ve müfterik konusunda telif edilen belli başlı eserler şunlardır: Ebû'l-Feth el-Ezdi, *Tesmiyetü men vâteka ismühü isme ebîhi mine's-şahâbe ve't-tâbi'in ve men ba'dehüm mine'l-muhaddişin* (nşr. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Küveyt 1408/1988; doksan yedi râvi ihtiva eder), *Men vâteka ismühü künyete ebîh* (nşr. Bâsim Faysal, Küveyt 1408/1988) (114 râvi ihtiva eder), *Men yü'rafü bi-künyetihî ve lâ yu'lemü ismühü ve lâ delîle yedüllü 'alâ ismih* (Câmiatü'l-Melik Suûd Ktp., nr. 1280); Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttetik ve'l-müfterik* (nşr. Muhammed Sâdik Aydın, I-III, Dımaşk 1417/1997; bu eseri İbn Hacer el-Askalânî *Tel-hîşü'l-Müttetik ve'l-müfterik li'l-Hatîb* adıyla yeniden tertip etmeye başlamışsa da tamamlamamıştır), *Muvazzihu evhâmi'l-cem' ve't-tefrik* (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, I-II, Haydarâbâd 1378-1379/1959-1960; Medine 1966; Beyrut 1405; nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acı, I-II, Beyrut 1987, 1990; bk. *DİA*, XVI, 457); İbnü'l-Kayserânî, *el-Ensâbü'l-müttetika* (nşr. P. de Jong, Leiden 1865, 1890; Haydarâbâd 1323; nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1411/1991); Ebû Mûsâ el-Medîni, *Ziyâdat 'alâ Kitâbi'l-Ensâbi'l-müttetika fi'l-ḥaḥ* (bir önceki eserle birlikte yayımlanmıştır); Hâzîmi, *Me'ttefeka lafzuhü ve'ftereka (ve'htelete) müsemmâhü fi'l-emâkin ve'l-büldâni'l-müştebehe fi'l-ḥaḥ (el-Müttetik ve'l-muhtelif fi esmâ'i'l-büldân)* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2140; Brockelmann, *GAL*, I, 473; *Suppl.*, I, 605), *el-Müşterik vaz'an ve'l-müfterik şuk'an* (nşr. F. Wüstenfeld, Göttingen 1846, 1861; Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân*'ından faydalanılarak telif edilmiştir). *Cevzaki ve İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî'nin de bu konuda birer eserinin bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir* (Zehebî, III, 1014; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1685; Kettânî, s. 115).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-ḥadis* (nşr. Nûreddin İtr), Medine, ts., 324-331; Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-ḥakâ'ik* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1411/1991, s. 226-229; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III/1014; Burhâneddin el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh min 'Ulûmi İbni's-Salâh* (nşr. Ebü Abdullah M. Ali Semek), Beyrut 1418/1998, s. 456-470; İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni' fi 'ulûmi'l-ḥadis* (nşr. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey'), İhsâ 1413/1992, II, 614-621; Zeynüddin el-İrâkî, *Şerhu Elfiyeti'l-İrâkî* (nşr. Muhammed b. Hüseyin el-İrâkî el-Hüseynî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), III, 200-